

נציונל-סוציאליזם

(נאציזם; Nationalsozialismus). התנועה הפוליטית הגרמנית שבהנהגת אדולף היטלר. כבר לפני 1914 היו שני המושגים, 'נציונל' (לאומי) ו'סוציאל', מקובלים יחדיו בקרב תנועות נוצריות-סוציאליסטיות ופולקיסטיות-אנטישמיות בגרמניה (אדולף שטקר) ובאוסטריה (קרל לואגר, גיאורג פון שנרר). את המושגים הללו אימצה 'מפלגת הפועלים הגרמנית' (Deutsche Arbeiterpartei) שנוסדה במינכן ב-1919, כאשר הוסיפה ב-1920 לשמה את המילים 'נציונל-סוציאליסטית', ושמה היה ל'מפלגת הפועלים הגרמנית הנציונל-סוציאליסטית' (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei; NSDAP). בהנהגתו של אדולף היטלר עתידה היתה המפלגה לסלול את הדרך ל'רודנות גרמנית' ולמלא תפקיד הרה-גורל בתולדות העולם.

גילויים של אנטישמיות פולקיסטית (Völkisch) ושל פאן גרמניזם – שני רכיבי יסוד של האידיאולוגיה שעליה הכריזה המפלגה הנציונל-סוציאליסטית עם הקמתה – היו קיימים בגרמניה זמן רב לפני מלחמת-האולם הראשונה. בכתביו של פאול דה לגרד מצויים באופן בוטה וחד-משמעי כול רכיבי האידיאולוגיה הנאצית שלעתיד: המיתוס של 'דם ואדמה', רעיון 'גזע האדונים' (Herrenvolk) והחזון האוטופי של גרמניה הכובשת לבנסראום (מרחב מחייה) במזרח וה'גרמניזציה' של השטח הכבוש. יתר-על-כן, הרעיונות הללו בכתביו של לגרד מעוגנים בלאומנות שוביניסטית אנטי-ליברלית, אנטי-מרקסיסטית ופסידו-דתית. אך דברים רבים עתידים היו להתרחש לפני שיכלו מבשרי הנאציזם לזכות בהיענות רבת-ממדים בגרמניה ולפני שיכלה לעלות ולצמוח לאומנות גרמנית: מלחמת-העולם הראשונה, שהרסה את האמונה בקידמה סדירה של התרבות וזיעזעה עד היסוד את החברה הבורגנית המושתתת באורח מסורתי על חוק וסדר; התבוסה במלחמה; וה'תכתיבים' המשפילים של חוזה ורסי. החיילים המשוחררים שחזרו מן המלחמה נענו ברצון לקריאה, והיו מוכנים לצאת לרחובות ולהיות מעורבים בפעילות שמחוץ למסגרת החוק, עד כדי אלימות, כדי להגן על האינטרסים הלאומיים במזרח, במסגרת יחידות פרייקור (Freikorps) שהיו גדודי מתנדבים, ו'להציל' את המדינה מהפיכה מרקסיסטית. המגמה היא קיבלה תנופה נוספת מאגודת 'נעיצת הפגיון בגב' ונסיון הנפל במינכן להקים רפובליקה סובייטית שמאלנית-סוציאליסטית, שבו מילאו תפקיד בולט כמה אינטלקטואלים יהודים. נוצרה אווירה שקראה לנקמה ב'פושעי נובמבר' שהם, כביכול, האשמים בכניעת גרמניה בנובמבר 1918, וכן בעוד 'מושכי חוטים' יהודים, שהואשמו בטרגדיה שפקדה את גרמניה.

אחרי קריירה קצרה כתעמולן המפלגה היה אדולף היטלר ב-1921 לפירר הבלתי מעורער של המפלגה הנאצית, ועד מהרה הפך אותה למכשיר לשאיפותיו הפוליטיות ולכשרונותיו הדמגוגיים הבולטים. עד 1923 פעלה המפלגה בעיקרה בבאוואריה. בתוך זמן קצר זכתה

המפלגה הנאצית בהילה של תנועה לאומנית תוקפנית באורח קיצוני, וזאת על-ידי שימוש בדרכים סנסציוניות להתססה פוליטית, כגון התגרריות לעימותים מצד ארגון הס"א של המפלגה, ושיטות שונות שאומצו על-פי הדגם הקומוניסטי והפשיסטי (צעדות רחוב, עצרות המונים, מסעות ענישה וכדומה). באותה עת היתה למפלגה הנאצית השפעה עמוקה במיוחד על הארגונים הפולקיסטיים והלאומניים בבוואריה, שבראשית שנות ה-20 התגבשו במסגרת אנטי-מהפכנית אורדנונגסזלה (Ordnungszelle, 'תאי סדר'). תוצאה מיידית היתה שהיטלר היה למנהיג הפוליטי של נסיון נפל להפיכה נגד הרפובליקה (ה'פוטש של היטלר', 8-9 בנובמבר 1923). המפלגה הנאצית הוצאה לזמן מה אל מחוץ לחוק והיטלר נאסר לתשעה חודשים בלנדסברג (Landsberg). זמן קצר אחרי שחרורו הוקמה המפלגה הנאצית מחדש (פברואר 1925) והתפשטה מבוואריה למערב גרמניה וצפונה. בהשפעת האחים גרגור ואוטו שטרסר, ושל יוזף גבלס הצעיר, סיגלה המפלגה לעצמה צביון מודגש של תנועה אנטי-בורגנית, מהפכנית-לאומנית ומהפכנית-חברתית. ההיבט החברתי ה'סוציאלי' לא האריך ימים. היטלר התנגד לסוציאליזם, בין 'לאומי' ובין אחר, ואמונתו המוצהרת בסוציאליזם היתה בגדר רטוריקה בלבד. בעמדתו הבסיסית דבק בדארוויניזם חברתי, הגוזר על החברה האנושית את עקרון התיאוריה של דארווין בדבר הישרדותם של הכשירים.

בתקופה הקצרה שבה הצליחה רפובליקת ויימר להשיג מידת מה של רגיעה יחסית (1925-1928), לא זכתה המפלגה הנאצית אלא במעמד שולי כמפלגת שוליים קיצונית, למרות מאמציה לרכוש השפעה ועוצמה באמצעים חוקיים ובהשתתפות בבחירות. בבחירות לרייכסטאג ב-1928 זכתה המפלגה הנאצית בפחות מ-3% מקולות הבוחרים. באותה עת יצא לאור ספרו של היטלר 'מין קמפף', ה'תנ"ך' כביכול של המפלגה הנאצית. היתה זו תקופת המתנה, ואותה ניצלה המפלגה הנאצית לביסוס ארגונה, קלטה לשורותיה עוד קבוצות 'פולקיסטיות' וטיפחה גרעין של 'לוחמים ותיקים' (Alte Kämpfer) שהיו בכוננות תמיד. ה'לוחמים הוותיקים' הוסיפו להיות גרעין של המפלגה הנאצית גם כאשר הפכה לתנועת המונים בעקבות השפל בכלכלה ב-1929-1930, ובשנת 1932 היו לה 800,000 חברים ו-14 מיליון בוחרים. היא משכה לשורותיה גורמים רבים שהיו מתונים יותר מבחינה אידיאולוגית (השמרנים הצעירים, הנוצרים-סוציאליסטים, ועוד).

אחד הדברים שהכשירו את הקרקע לעליית המפלגה הנאצית היה הפער שנתגלע מאז איחוד גרמניה בידי אוטו פון ביסמרק ב-1871 בין הקידמה הטכנית והחומרית, שהפכה את גרמניה לחברה מתועשת מאוד, ובין הפיגור של ממסדיה הפוליטיים. הדגם לממסדים הללו היתה המונרכיה הצבאית הפרוסית, והנציחו אותם המעמדות השולטים, שהיו אנטי-ליברלים מאוד, בייחוד באזורים הפרוטסטנטיים. המעמדות הללו החזיקו בעמדות חזקות גם בימי הרפובליקה של ויימר, בייחוד ברייכסור (הצבא), בשדולת בעלי האחוזות ובחוגו של פאול פון הינדנבורג, הפלדמרשל בצבא הקיסר שב-1925 נבחר לנשיא הרפובליקה. הכוחות הללו הם ששיכנעו

את הינדנבורג להפעיל את סמכויותיו ולמנות, במקום ממשלה הנשענת על רוב בפרלמנט שנבחר בדרך דמוקרטית, ממשלות 'נשיאותיות' בראשות היינריך ברינינג, פרנץ פון פפן וקורט פון שליכר, כולם מן האגף הימני של הקשת הפוליטית. פעולתו של הינדנבורג נבעה מחוסר יכולתן של הממשלות הדמוקרטיות להחליט החלטות חיוניות נוכח המשבר בכלכלה, אך היעד האמיתי היה להחליף את שיטת הממשל הדמוקרטי, המושתת על מפלגות פוליטיות, במשטר סמכותי, ובסופו של דבר, אם יהיה הדבר אפשרי, להשיב את המלוכה על כנה. תזוזה ברורה מבחינה חוקתית ימינה וצעדי המיתון המכאיבים שנאלץ ברינינג לגזור על המדינה, איפשרו למפלגה הנאצית להפוך בכמה בחירות ראוותניות בשנים 1930-1933 למפלגה הפוליטית הגדולה ביותר בגרמניה, ובבחירות ביולי 1932 זכו הנאצים ב-37% מקולות הבוחרים. קבוצות העילית השמרנית הקלו את עליית הנאצים בכך שתמכו במפלגה הנאצית מבלי שידעו להעריך נכונה את מהותה האמיתית ואת הטמון בה בכוח. נראה שלגרמנים רבים נראתה הנהגתו של היטלר מבטיחה יותר בעת המשבר מאשר מדינה בעלת מפלגות דמוקרטיות או המשטר הסמכותי כפי שניהלו אותו ברינינג ופון פפן.

מנקודת ראות סוציולוגית וסוציולוגית-פסיכולוגית, נבע כוח המשיכה של הנאציזם בעיקרו מהתסכול הלאומי והחברתי שחשו רבדים נרחבים של המעמד הבינוני בגרמניה, בעיקר בקרב הדור הצעיר. המהפכה הבורגנית של 1848 נכשלה, וגם רפובליקת ויימר לא היתה מסוגלת לענות על כול הצרכים הדוחקים להשתתפות פוליטית וחברתית רבה יותר, נוכח האינפלציה והמשבר בכלכלה בעולם. הניצול חסר הרחמים של גרמניה בידי המעצמות המנצחות שתבעו ממנה לשלם פיצויי מלחמה, המשבר בכלכלה בגרמניה והשפל הלאומי והחברתי הזינו זה את זה, ויצרו קרקע אידיאלית להתססת הנאצים במושכם צעירים רבים מחוסרי עבודה לארגונים הלוחמים של המפלגה הנאצית. היטלר הפיץ את תדמית אב-טיפוס האוייב ('רפובליקת יהודים', 'מרקסיזם יהודי', 'בולשוויזם תרבותי' ועוד) הבטיח כינון 'קהילת העם' (Volksgemeinschaft), ובכוח הבורגנים בני הדור הצעיר, שלא תמכו ברפובליקת ויימר ה'צחיחה', ולגייסם לנאציזם ככוח מסור ודינמי.

עוד דברים שהכשירו את הקרקע לנצחון הנאצים ושהיו מיוחדים לגרמנים היו הניגודים הדתיים והחברתיים החזקים יחסית, הפיצול בכנסיות וההבדלים האזוריים הגדולים במבנה החברה ובמסורת הפוליטית והתרבות. חוסר הומוגניות לאומית עמד למכשול לצמיחת חברה לאומית אמיתית בגרמניה, גם כאשר אוחדה הארץ לרייך אחד. כתוצאה מכך הוליד משבר התמיד כמעט של תקופת ויימר דרישה לאינטגרציה חברתית, והיא היתה דרישה שרק היטלר, ברטוריקת ההונאה שלו, יכול היה להתמודד עימה כהלכה. לתדהמת העולם הפתולוגיה החברתית הפסיכולוגית היא ששיכנעה חלקים נרחבים של הבורגנות הגרמנית המשכילה בשעה מכרעת בתולדות האומה הגרמנית, שהיתה שעת הקץ של רפובליקת ויימר, להתמסר לאמונה חסרת היגיון, כמעט דתית, בפירר. לאחר עליית הנאצים לשלטון

היתה האמונה העיוורת ההיא בהיטלר, שעוצבה להפליא בתעמולה של גבלס, עתידה להיות המכשיר העיקרי של הנאצים לגיוס הארץ תחת דגלם.

יש לזכור שהתמיכה שבה זכו הנאצים לא היתה מעודה נרחבת דיה כדי לאפשר להם לזכות ברוב מוחלט בבחירות חופשיות ודמוקרטיות. הנאצים חבו את עלייתם לשלטון ב-30 בינואר 1933, לתככים של 'ממליכי המלכים' השמרנים, בעיקר פון פפן, שלצורך השגת השתתפותם של הנאצים במשטר סמכותי, היו נכונים אז לשלם במחיר מינויו של היטלר לקנצלר, ובסופו של דבר גברו על התנגדותו של הינדנבורג ל'רב-טוראי הבוהמי'. בממשלת הקואליציה שהוקמה השתלטו היטלר וכמה נאצים אחרים שהיו לשרים על השותפים השמרנים ונטלו את השלטון לידיהם. את התפקיד העיקרי בתהליך ההוא מילאו שר הפנים של פרוסיה הרמן גרינג, ושר הפנים של הרייך וילהלם פריק. הצתת הרייכסטאג ב-27 בפברואר 1933, שהנאצים טענו שהיא קשר של הקומוניסטים ואות למרד מתוכנן שלהם, שימשה עילה לביטול החירויות החוקתיות. הצעד הבא היה הוצאת הקומוניסטים וחלק מהסוציאל-דמוקרטים אל מחוץ לחוק. אחרי-כן הוקמו מחנות ריכוז כמוסדות קבע לכליאת מתנגדים מדיניים. על-ידי לחץ משולב מלמטה, מצד הארגונים הצבאיים-למחצה, וממעלה, מצד המשטרה, הצליחו הנאצים בתוך כמה חודשים לחסל את המפלגות הפוליטיות הלא-נאציות ולהביא ל'נאציפיקציה' ('תיאום' – גלייששלטונג – Gleichschaltung) של ממשלות המדינות ושל הארגונים הגדולים. מערכת הדוקה של שליטה טוטליטרית נוצרה בעזרת ארגוני המונים המנוהלים בידי הנאצים: 'חזית העבודה הגרמנית' (Deutsche Arbeitsfront), 'מייצרי המזון של הרייך' (Reichsnährstand), ארגון שכלל ייצור חקלאי, שיווק ועיבוד מזון, 'לשכת התרבות של הרייך' (Reichskulturkammer) וכדומה, נוסף על פלגים רבים של המפלגה ואגודות מקצועיות נאציות.

באביב 1934 חשש היטלר למעמדו האישי, בעת רצופת קשיים מבית ומבחוץ, שצויינה במריבות פנימיות במפלגה. היטלר פתר את הבעיה במיבצע 'טיהור' מקיף ב-30 ביוני 1934, בתמיכת הרייכסווה, הס"ס של הינריך הימלר ומשטרת פרוסיה של גרינג. במיבצע ההוא חוסלו ראש הס"א ארנסט רם ועוד כמה מפקדים בס"א, וכן יריבים אחרים של היטלר (גרור שטרסר) וכמה שמרנים (גנרל פון שליכר ואחרים). המיבצע ההוא היה ביטוי ברור לאנרגיה הפלילית שהניעה את היטלר ואת האופי הפלילי של המשטר הנאצי. בעקבות ה'טיהור' בא עוד צעד שנועד לחזק את מעמדו של היטלר כמנהיג הבלתי מעורער: עם מותו של הינדנבורג ב-2 באוגוסט 1934 נטל היטלר לעצמו גם את תפקיד ראש המדינה.

בעקבות השלב המהפכני הראשוני ב-1933-1934 באה תקופת רגיעה, שצויינה בביסוס כוחם של הנאצים ובסדרה רצופה של הישגים מבית ומחוץ, שהעלו את קרן המשטר בעולם: המשבר בכלכלה והאבטלה חוסלו, גרמניה לא היתה עוד מבודדת והיא החזירה לעצמה חד-צדדית את הריבונות בכול תחומי הצבא והחימוש. באותה עת עדיין שמרו השותפים

השמרנים בשלטון על מידה מסויימת של השפעה ועדיין יכלו להקפיד על מידה מסויימת של שמירת חוק ומתינות בשימוש בכוח שעשו הנאצים. אך ב-1938 בא השלב ההוא אל קיצו, לכול המאוחר אחרי ההצלחות המסחררות במדיניות החוץ באותה שנה, עם סיפוח אוסטריה וחבל הסודטים. אז יכול היה היטלר לקרוא לעצמו 'פירר של הרייך הגרמני הגדול' (Führer (Des Grossdeutschen Reiches), ולא היה כול גבול ליהירותו. החלה פעילות חדשה של הנאצים, מלווה בסילוק כול השפעת השמרנים בכלכלה עם הדחת הילמר שכת. בענייני חוץ – עד הדחת קונסטנטין פון נירט, ובצבא – עם הדחת הגנרלים ורנר פון בלומברג וורנר פון פריטש, ובעלייתם של אישים וארגונים שהיו בפיקוחו הישיר של היטלר. ההתפתחות היא היתה קשורה ישירות לדרישות הדחופות שהלכו וגברו להשיג יותר ויותר יעדים על-פי האידיאולוגיה הנאצית, ולחדש הפגנות אנטי-יהודיות וצורות אחרות של שנאה. אורגנית האלימות בפרעות 8-9 בנובמבר 1938 ('ליל הבדולח'), היתה עדות ברורה וחד-משמעית להקצנה החדשה בשיטה הנאצית. את השיטה המחישו בצורותיה הקיצוניות יותר הס"ס – מיסדר ה'חולצות השחורות' שהקים היינריך הימלר, משטרת הביטחון – (סיפ"ו, Sipo, Sicherheitspolizei), מיזוג כול ארגוני המודיעין של משטרת המדינה והמפלגה לגוף אחד, שהיה בעיקרו פרי עבודתו של רינהרד הידריך. במסגרת זו אומנו אנשים לבצע את הפקודות הבלתי אנושיות ביותר, בלי היסוס ובקשיחות לב מוחלטת. יתר-על-כן, הם למדו כי התנהגות כזאת היא ביטוי לאומץ ולגבורה.

להיטלר היתה המלחמה שחולל ב-1939 לא רק אמצעי להגשמת חלום הנאצים לכוון את קיסרות 'גזע האדונים' הגרמני במזרח אירופה. החלל החוקי שנוצר במלחמה ושעת הכושר שנלוותה לה איפשרו רצח המונים, והמנהיגים הנאצים ניצלו את ההזדמנות כדי להשתחרר מכול מעצור שעדיין יכול היה להישאר בקרבם בחתירתם ליעדים גזעניים, סוציאל-דארוויניסטיים ופולקיסטיים-מדיניים. הדבר בא לידי ביטוי במיבצע אותנטיה (רצח חשוכי מרפא, מפגרים ואחרים), חיסול האינטליגנציה הפולנית, חיסול הקומיסרים הסובייטים, ויותר מכול, גירוש היהודים ואחר-כך השמדתם. הנאצים והמשטרה הנאצית השתמשו בשטחי המזרח הכבושים באמצעים יוצאי-דופן כדי להפעיל את מחנות ההשמדה המבודדים בשטחים ההם, בעיקר בפולין, ובמחנות ההם הוצא לפועל ה'פתרון הסופי של בעיית היהודים' - באושוויץ, בטרבלינקה, בבבל'ץ, בסוביבור ובמקומות אחרים החרותים לעד בזיכרון המוסרי של האנושות.

כושר אדיר למאמצים ולהישגים – מזה, ודחף הרסני, שסופו שהפך לדחף של הרס עצמי (היטלר הוא הדוגמה הטובה ביותר לכך) – מזה, הם שני הפנים של הנאציזם, הסותרים זה את זה, אך למרות זאת משולבים זה בזה. רק כאשר ב-1943 חלו תמורות במהלכי המלחמה (לאחר המפלה בסטלינגרד) החל המשטר הנאצי להתמוטט, והילת היטלר החלה לדעוך. הכוח המרתק שהפעיל הנאציזם על מגזרים נרחבים של הגרמנים היה קשור בהיטלר

האיש הרבה יותר מאשר בתכנים של האידיאולוגיה הנאצית, כפי שהוכח בתגובה לנסיון ההתנקשות בחייו של היטלר ב-20 ביולי 1944, נסיון שנכשל. כאשר שם היטלר קץ לחייו ב-30 באפריל 1945, הוא גם שם למעשה קץ לקיומו של הנאציזם. בלי היטלר, נוכח הכישלון הכללי של מדיניותו, נעלם הנאציזם מהזירה הציבורית בגרמניה, כמעט בן לילה, לתדהמתם של המשקיפים בני זמננו במקומות אחרים בעולם.